

Peschka Vilmos jogfelfogása

Peschka Vilmos a maga területén, a jog birodalmában igazi filozófusként, jogfilozófusként tevékenykedett. Szakmai terepét egyfelől a jog, másfelől a marxizmus biztosította.

Mit értett ez utóbbi alatt? Nyilvánvalóan az úgynevezett klasszikusokat. Egyfelől ennek Marxon és Engelsen, valamint Leninen túl, szellemi elődjükként egyszersmind feltételeznie kellett visszatekintést Hegelre s tőle szükség szerint Kantra, esetleg még tovább a múltban, beleértve a francia felvilágosodásban munkálkodókat. Másfelől pedig mindezek értelmezésében, további kibontásában, a jelenhez elérkező keretszabásában támaszkodást jelentett (az egész nemzetközi mezőnyben leginkább figyelemre méltó társadalomfilozófiai tekintély gyanánt) Lukács Györgyre és az általa életre hívott, majd jelképezett gondolatvilágra.²

Mint hogy a marxizmus mint filozófia adta Peschka Vilmos tudományos működésének alapját és meghatározó szellemi keretét,³ úgy a marxizmus korabeli közegében, melyben akkori mindannyiunknak élnünk adatott, létjelentőségűvé lett számára ennek tudományos, azaz alapkutatói szintű művelhetése, ami ezen az általa elfogadott és elvállalt platformon belül néki úgyszólván szellemi szabadságot, eredményei tekintetében pedig nem csekély mértékben nyitott végű esélyeket feltételezett. Annak érdekében, hogy ezt elérhesse, határozottan el kellett utasítania, (még ha kései elhangzásakor felszisszenést váltott is ki⁴) annak merő gondolatát, hogy bármiféle politikai vagy egyéb külső erő (amit akkor kizárólag a nagybetűs párt testesített meg) akár feladatszabásként, akár várakozás vagy éppen megrendelő gyanánt közvetlenül megjelenjék a tudomány birodalmában. Mert alakuló életművét komolyan vette és vetette.⁵ És azért, hogy ez a filozófiaként értelmezett marxizmus maga a

¹ Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kara, Jobbölcséleti Tanszék, professor emeritus; Magyar Tudományos Akadémia Társadalomtudományi Központ Jogtudományi Intézete, kutató professor emeritus

² S továbbmenve, e körből hivatkozott egyfelől már korai időkben megjelenő értékelméltre — Heller Ágnes: *Érték és történelem. Tanulmányok. Elvek és utak; Magvető, Budapest, 1969.* —, másfelől pedig a tanítványoknak Lukács halála után budapesti iskolaként megjelenő nemzetközi politikai szerepjátása retorzióját jelentő háttérbeszorításukkor — elvi szimpátiát kifejezve — Heller Ágnes további, későbbi műveire is.

³ Amde generációk szerint különböző életpasztyalattal; hiszen Peschka Vilmos az úgynevezett felszabaduláskor már serdülő kora vége felé járt, míg én az 1956-os forradalom tájkán csak a közepe felé. Saját emberi és korjellemző szakmai benyomásokra lásd »...csak múltunk törvény...«. Varga Csaba jogfilozófussal beszélget Mezei Károly. *Magyarnak lenni CIII; Kairosz, Budapest, 2012.* és Varga Csaba: *Visszatekintés. [1999.]* In: Varga Csaba: *Jogfilozófia az ezredfordulón. Minták, kényszerek – múltban, jelenben. Jogfilozófiák; Szent István Társulat, Budapest, 2004, 303–312. o.*

⁴ Paradox módon ez meglehetősen az utolsó pillanatokban, valamikor az 1980-as évek derekán, barátja, pálya- és egykori szobatársa, Kulcsár Kálmán MTA főtitkárhelyettesége alatt történt, egy a tudományok helyzetét megvitató összakadémiai nagyértekezleten, amikor Peschka Vilmos protestálásától az elnöklő főtitkárhelyettes ugyan finoman elhatárolódott, egyéb következménye e kései kiállásnak azonban már nem lehetett.

⁵ Egyszerre személyiségjegy s védekező álca lehetett *magántudósként* magára felvett habitusa, habár intézeti közege állami háttérrel s kivételesen jó munkafeltételeket biztosított mindvégig néki pozíciójában; Nagy Lajosné Dusa Margitnak, a Péteri Zoltán vezette jogösszehasonlító osztály titkárnőjének túlnyomórészt az ő kiváló fordítására rendelkezésében (saját idejében Peschka 18 közleménnyel sztarja volt az *Acta Juridica Academiae Scientiarum Hungaricae* komoly honoráriumot ígérő presztízses folyóiratának, amiben utóbb magam követhetem őt 13 dolgozattal ebben, majd immár honorárium s végül különnyomat nélkül 32 tanulmánnyal utódjában, az *Acta Juridica Hungarica* hasábjain); abban, hogy bárhol a világban saját tetszés mértékéig igazgatója támogatásával jelenhetett meg és szerepelhetett, merthogy úgyszólván kivételtelenül hona állami

diszciplína mint nemzetközileg művelt tudományos hagyomány saját belátásaiból, s ne a marxizmus mögé felsorakozott pártharcosok, mozgalmárok, éppen aktuális politikai szerepjátszóként voltaképp percemberek tetszőlegességéből fejtethessék ki, elvileg leválasztotta a bármiféle aktualizálásra, így politikai döntések utólagos igazolására is nyitott ún. szocialista jogelméletet arról, amit ő művelni kívánt, vagyis az ő értelmében vett, voltaképpen marxista jogfilozófiáról.⁶

A mondott kereten belül filozofálásának hármasságát –legalábbis számomra folyvást érzékelhetően – a *marxi* ontológia, a *lenini* visszatükrözésemélet, valamint a különösség és típus kategóriáit illető *lukácsi* kutatás szolgáltatta. Ezekhez járulhatott kritikai reflektáltatásukkal mindaz a gazdag könyvanyag, amit a korai szovjet-országi kísérletektől a kortárs nyugati marxizmusig, s természetesen a XX. századi kontinentális jogi gondolkodás klasszikusaiig végigtanulmányozott,⁷ hogy alkotásra szánt életideje vége felé a néhány kortárs nagysággal is szembesítse elméletét.⁸

kiküldöttje volt, tehát sohasem és semmiben bármiféle fogadó fél függvénye; ennek megfelelően nem vendégprofesszorkodott, aminthogy műveket is kizárólag csak anyanyelvén írt; s végezetül talán abban is, hogy kicövekelhette magának: kizárólag műveket jelentetett meg, ám sohasem bármiféle narrációt műről vagy művelésről.

Korábbi barátja, az önmagát mindig zászlóhordozóként kereső, nézeteiben indulatos, kiváló kriminológus Szabó András (1928–2011), utóbb alkotmánybíró, majd akadémikus egyetemi tanár e habitus-kérdést még bőven a szocializmusban baráti beszélgetésekkor mindig egy olyasfajta, csípősnek vagy éppen szándékosan bántónak szánt emlékeztetéssel zárta rövidre, hogy akkoriban volt ő, egyfelől, és voltak mások, sokan, hunyászok másfelől, kik úgymond soha semmiféle zászlódat nem vettek a kezükbe.

⁶ Peschka Vilmos: Marxista és szocialista jogelmélet. In: Jogtudományi Közöny, 1968/4. szám, 165–172. o.

⁷ Mintha mindenkor egy már készülő, folyamatban lévő nagy szintézisen munkálkodott volna, Peschka Vilmos nemigen bíbelődött akár bibliográfiai kutatásokkal, akár folyóirati tanulmányi irodalommal sem nemzetközi, sem hazai tekintetben. Többnyire jó érzékkel megtalálta a számára kedves alapvető néhány forrásművet, s azokból építkezve azokra építette fel gondolatait.

Ez azonban válogatás volt, ráadásul az általa éppen tanulmányozott könyv-irodalom preferenciáin, kiválasztásuk esetleges véletlenein nyugodott. Így emlékezetes számomra a bibliográfiai tudásban felülmúlhatatlan pécsi romanista, egykori tanárom, *Benedek Ferenc* méltatlankodása például Peschka Vilmos: A fikció a jogban és a jogelméletben. In: Állam- és Jogelmélet, 1966/1. szám, 40–83. o. feldolgozott irodalmának lényegi hiányosságai és egyáltalán soványsága láttán, mikor friss akadémiai kutatóként Pécsre visszalátogatva eldicsekedtem néki, mint akkor már barátnak, e legújabb akadémiai teljesítménnyel. Átlapozta, s első megsemmisítő észrevétele az angol klasszicitás, így Charles Kay Ogden (1889–1957) úttörésének peschikai észrevétlensége volt, hiszen — mondta — ha erre nem, mi másra alapozhatta egyáltalán, hogy a fikcióról egyáltalán, ráadásul kismonografikusan szóljon? Hiszen e szerző volt az, aki (magyarországi könyvtárakban akkor is hozzáférhetően egyébként) hatalmas, szerte a világban abszolút referenciaként használt műben — Ogden, C. K. – Richards, I. A.: *The Meaning of Meaning. A Study of the Influence of Language upon Thought and of the Science of Symbolism.* (With supplementary essays by B. Malinowski & F. G. Crookshank.) [1923.] 8th edition. International Library of Psychology, Philosophy, and Scientific Method; Harcourt, Brace, New York – Routledge & Paul, London, 1956. {első fejezete in <http://courses.media.mit.edu/2004spring/mas966/Ogden%20Richards%201923.pdf>} — a kérdést egyáltalán megfogalmazta; a századelő német klasszikusának általa végzett angol fordítását megalapozó tanulmánnyal kísérte — Vaihinger, Hans: *The Philosophy of »As If«.* A System of the Theoretical, Practical and Religious Fictions of Mankind. [Die Philosophie des Als Ob. Berlin, 1911.] International Library of Psychology, Philosophy, and Scientific Method; K. Paul, Trench, Trubner, London – Harcourt, Brace, New York, 1924. {részletek in http://www.livingcontrolsystems.com/enclosures/860915_AsIf.pdf} —, végezetül a jogi fikció ügyében a megkerülhetetlen sarokpontot képező XIX. századi angol jogász-klasszikus ez irányú kéziratát összegyűjtötte, majd elsőként kiadta — Ogden, C. K. (szerk.): *Bentham's Theory of Fictions.* International Library of Psychology, Philosophy, and Scientific Method; Harcourt, New York, 1932. —, sőt még el is látta e gyűjtemény részeként önmagában monografikus értelmezési kerettel.

⁸ A fenti nézőpontból közelítve egyébként úgy tetszik, hogy alkotómunkáját tekintve eleve két életszakasz, voltaképpen *két életmű* közt kell különbséget tennünk. Hiszen elsőként adott egy *grande théorie* kiművelhetése perspektívájában fogant negyed évszázadnyi időszak, amikor nagy monográfiáit írta viszonylag csekély, reprezentatívként válogatott irodalom újragondolásából. Majd második szakaszként a kortárs nyugati jogfilozófia nagyobb fejezeteinek áttekintését követően, legmélyebb szimbolikus értelemben is *Appendix* gyanánt már jobbára — a következő csaknem két évtized első felében még valamelyest termékenyen — csak kisebb

Őt, aki már monografizált jogviszonyelméletről, egyáltalán nem hozta lázba a közös főnökünk, Szabó Imre ontologizáló, a szovjet-orosz elméleti-jogi kísérletekben már Pasukánisztól és másoktól megkezdetten általa megújítandó kései kísérlete, hogy a jogviszonyokat a társadalmi viszonyok marxi tanából sajátos transzformációkként levezetve adjon lételméleti megalapozást a jogról.⁹ Miközben Peschka Vilmos maga is sajátos valóság-transzformációt látott a jogban; ámde ezt visszatükrözésként, éppen a különösség szintjén, típusok meglátásaként értékelte, amihez mindvégig – egyre saját korlátaival vívódó mesterséges többletmagyarázatokat kényszerülve kapcsolni kifejtéseihez – mereven ragaszkodott.

Közös nézőponton maradt Szabó Imrével abban is, hogy marxizmusukba annak éppen legsajátabb látásmódja, a dolgok történetiségéből történő kifejlés és ennek megfelelő kifejtés nem fért bele. Mert – a maguk módján – mintha mindketten Marxnak *A politikai gazdaságtan bírálata*hoz írt bevezetésével vallották volna, hogy „az ember anatómiája a kulcs a majom anatómiájához”,¹⁰ vagyis hogy a történelemnek valamiképpen eleve teleologikusnak kell lennie, hiszen mindig a mindenkori legfejlettebb (mert legújabb) az, ami minden korábbinak a magyarázatára képes, merthogy azokban csakis, kizárólag, önnön előképét tudhatja. Mindenesetre egyszersmind kollégákként is évtizedeken át megtapasztalhattuk, hogy a művelt, történelmet sokat és alaposan olvasó, rendkívül tájékozott Szabó Imre a szocialista jelen apologetikusaként mindent, ami bármikor csak előfordult, ennek – saját vallott *májának* s eszmei *credojának*, és ezzel persze ideologikusan megalapozott, legmélyebben aktuálpolitikált jövőképének – fényében és perspektívájában értékelt, és bármit ehhez való viszonyában minősített retrográdnak vagy progresszívnek.¹¹ Peschka humanizáltabb, elvontabb, s ennyiben minden bizonytalansággal polgárabb is volt, hiszen eszményeit, csakúgy, mint fiatalabban Szabó Imre is Thomas Mann árnyékában kereste. Sarokpontként, az eszményi megtestesültség és így fogalomalkotó képesség (azaz, egyszersmind fogalomalkotásra érdemesség) tekintetében számára a jogot mai legfejlettebb formája képviselte, s ezt ő a *modern formális joggá* fejlesztett és Max Weber-től értelmezett kontinentális joggal azonosította. A jogban megjelenő s ezek szerint a saját műve számára univerzalizált rendeszményt ő tehát saját korára, vagy némi általánosítással a XX. századra kifejlesztett kontinentális jogban látta. Következésképpen a jog, mint vizsgálódás tárgyaként ő ezt kutatta, fogalmiságában ezt boncolgatta, egy mélységében ezt átlátó *grand philosophy* építgetésén fáradozott. S persze, ez magában foglalja azt is, hogy bármiféle más jogmegjelenítődést,

terjedelemben, általa kiválasztott egynéhány főbb munkához, mint kortárs újabb irányzatok reprezentánsaihoz — merőben reflexiókat mintegy kommentárként kapcsolt, amiknek helyenkénti esetlegességeiből adódott egyfajta teoretikus továbblépés. A mű, az egész *oeuvre*, vagyis Peschka Vilmos teljes tudományos teljesítménye szemszögéből azonban ez mégsem eseti *addendum*, hanem inkább *correctivum* s egyben *complementatio* volt, hiszen - vélem - egy zártágra törekvő elméletfejlődés nézőpontjából roppant érdekesen itt, ezekben tesztelte saját szakmainak szánt marxizmusát legújabb nyugati teoretikus fejleményekkel, s érlelt ki önmaga számára még elfogadhatónak tetsző, nemritkán izgalmas válaszokat, esetleg kompromisszumokat.

⁹ Peschka Vilmos: A jogviszonyelmélet alapvető kérdései. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1961. ill. Szabó Imre: A jogelmélet alapjai. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1971.

¹⁰ Marx, Karl: Einleitung [zur Kritik der politischen Ökonomie]. [1857.]: „Die Anatomie des Menschen ist ein Schlüssel zur Anatomie des Affen. Die Andeutungen auf Höheres in den untergeordneten Tierarten können dagegen nur verstanden werden, wenn das Höhere selbst schon bekannt ist.” http://www.mlwerke.de/me/me13/me13_615.htm.

¹¹ Ezért lett visszatérítő eleve a leszámolás, az elvtársai számára is irányadóan egy befejezetett/lefejezetett múltba temetés merőben politikai szándékával, ám komoly feltáró munkával és saját gondolatkörében analitikus igényességgel még a sztálinizmus légkörében megírt nagymonográfiája, melynek ideológiai vaksággal megerősített kései második kiadása előszavában még ki is fejezi, *expressis verbis* meg is erősíti ezt manicheánus kettősség gyanánt (amit nem egyszer előszóban nekünk is büszkén megismételt): amióta a szocialisztikus perspektíva a világtörténelemben megjelent, bármely nézet vagy csakis haladó, vagy haladásellenes lehetett. Szabó Imre: A burzsoá állam- és jogbölcsélet Magyarországon. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1955. ill. 2. javított kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980.

amivel ő, mint történelmet sokat és kedvvel olvasó művelt kutató egyáltalán találkozott – s itt és ebbe nemcsak az európai előzmények értendők, de a kortárs angol-amerikai jog is, s ide kellett volna számíttassék, ha érdeklődése efelé is valamelyest kinyílt volna, a világ maradék felét uraló iszlám jog is, a Távol-kelet ősi hagyományú kínai, koreai, japán joga is, amiként a jogantropológiától leírt s Afrika és Ázsia jelentős részeinek változatlan tömeges gyakorlatától nem idegen előformák is – kizárólag ennek fényében mért és ítelt.¹²

Paradox tehát a mai megítélés. Merthogy nem következtethet másra, minthogy valamiféle teleologikus progresszívizmusból e két jelentős, éppen a marxizmus továbbépítésén fáradozó s ebben az összehasonlító gondolatot elvben éppen nem elvető, egyéni mentalitásában s gondolkodói szabadságban viszont egymással alig hasonlítható alkotó elme mégis csak közös volt abban, hogy a *historical comparativism* iránti érzék és alázat hiányzott tudományos érdeklődésükből. S ennek paradoxitását még csak fokozza, hogy az ő esetükben ennek nem olyan mosolyogatóan efemer oka volt, mint például ugyanezen alig elmúlt évszázad angol civilizációjának gigászánál, *Herbert Hart*nál, aki klasszika filológia háttérű kezdő filozófusból lett valóban nagyelméletet alkotó, korszakos jelentőségű jogtudományművelő, s aki számára így – jogi végzettség híján, de nyelvfilozófiai megközelítésekbe már begyakoroltan – a jog mint kutatási tárgy eleve nemigen lehetett más, mint adott professzionizmusban sikerrel alkalmazott nyelvi kijelentések halmaza. Hiszen nyíltan vállaltan, ennek rejtett összefüggéseit igyekezett Hart az angol civilizációs közegben máig megalapozónak tekintett művében kihámozni; az a Hart tehát, aki nemcsak hogy nem értette Kelsent, de még annak az érzékeléséhez sem érkezett el, hogy létezik egyfelől valamiféle *Civil Law*, ami az emberi gondolkodásnak egészen más megközelítésére/lehetőségeire/eljárására épít, mint az a *Common Law*, aminek néhány éven keresztül pedig maga Hart is a gyakorlója volt.¹³ Nem, nem tudatlanság (vagy netalán önimádatban kifulladás narcisztikum általi univerzalizálás) volt a mi esetünkben e viszonylagos vakságnak vagy érzéketlenségnek, s érdektelenségnek az alapja, hanem elviség, egyfajta doktrinális alapállás s hűség. Ahogyan pár évtizeddel korábban, de életműve egészét áthatóan *Lukács György* számára – aki igazi doktriner volt: nem tárgyakat vallatott, hanem azért bocsátkozott elemzésekbe, hogy saját előítéleteket majd kiolvashasson elemzés alá vett tárgyakból – az irodalom legfőbb problémája az ún. irodalmi realizmus volt, vagyis a műtárgyak valóságtükrözése. Vagy ahogyan például további néhány évtizeddel korábban *Max Weber* a racionalitás fejlődésváltozataira s ebben a formális racionalitásra, mint az emberiség által elérhető csúcspontra építette fel nagyelméletét (amiben viszont, az említettektől eltérően, monografikus részletességgel máig példamutató mélyreható megértéssel boncolgatta mindazt, amit előzménynek tudott), s ezt, a legfejlettebbet tekintette mintának, amelyből kiindulva bármi más, akár a legrejtettebb összefüggéseiben is, mélyebben értelmezhető.

Nyilvánvaló, hogy a jogtudomány-művelésnek egyfelől a kelseni és a peschkai, másfelől a harti racionalizációs rekonstruktív fogalmi birodalomépítés – emlékezzünk csak a jogi/jogtudományi *Begriffshimmel*, a fogalmi mennyország szimbolikus képére, mint *archetípusra!* – kétség kívül egyaránt elképzelhető, releváns, gondolkodásunkat potenciálisan

¹² Ennek fényében még az angolszász jog szellemét is félreértette, amennyiben a sztálinizmus időszakában volt vaskos szovjet támadásokat eleinte szolgálóan átvevő Eörsi Gyula — Az amerikai igazságszolgáltatás. Jogi Kiadó, Budapest, 1953. — illetőleg Sarlós Márton és Horváth Pál az 1950-es évek légkörében kelt felfogásához s szóhasználatához igazodott. Lásd Varga Csaba: A »Jogforrás és jogalkotás« problematikájához. In: Jogtudományi Közlöny, 1970/9. szám, 502–509. o.

¹³ Kelsennel való olykori vitái kapcsán Hart többször beszámolt a saját felvetéseitől a másik félben kiváltott alapvető értetlenségről, arról például, ahogyan Kelsen türelmét vesztett felháborodottsággal reagált annak tudatosodására, hogy oxfordi vitapartnere még annak a jognak az eredendő másságát sem érzékeli, ami pedig kontinentális jogként Kelsennek mindig és mindenben a kiindulása volt, következésképpen egyáltalán a Tiszta Jogtan gondolatvilága megértéséhez a legelemibb - ráadásul tapasztalati! - kulcsként szolgált. Egyebek közt vö. Varga Csaba: A Hart-jelenség. Világosság, 2003/1–2. szám, 75–87. o.

előrevivő útja.¹⁴ Ám ha így van ez, úgy ebből következően viszont azt is meg kell állapítanunk, hogy ezek kevésbé társadalomtudományi – a valóság megismerésére közvetlenül vállalkozó – megközelítések voltak, mint inkább fogalomrendszerbeli modellalkotó kísérletek.¹⁵ Nos, Peschkára vonatkoztatva erre már illik egy olyan fejlődési sor vázolása, amelynek korábbi legkomolyabb s nemzetközileg azóta is számon tartott magyar teljesítményét történetesen egy *Somló Bódog* mutathatta fel — aki Peschka *jogfilozofálásával* szemben a tételes jogi immanenciából, azaz magukból a tételezések mögül kihámozható racionális megfontolásokból kísérelt meg *jogtani* gondolatrendszert emelni, csakúgy, mint később – s nem feltétlenül azonos keretek közt, de szintén az újkantianizmus büvkörében, ugyanezen gondolkodási hagyomány és ív követőjeként – Kelsen.

A fent elmondottak jegyében Peschka Vilmos a legtöbbet tette, ami csak – saját vállalása keretei közt, persze – lehetséges volt, fogalmi kibontásra s ebben külső-belső koherenciára törekedve. Míg *Kelsen* a jogtételezés, a hatósági jogalkalmazás s a jogászság professzionális deontológiája hallgatólagos logikájának kibontását s ebből egy hézagatlanul teljes nagyelmélet formálását vállalta, azaz a jogot *belülről* szólaltatta meg, *Peschka* viszont *kívülről* próbálta a jogot megragadni, egy adott, kizárólagos alapként szolgáló filozófia nézőpontjából és fogalmi eszközeivel, ráadásul ezen filozófia szakfilozófiai folytatásaként, tehát ennek kebelében s függvényeként. Mindkettejük számára a jog egy ideáltípus fogalmisága volt, aminek mintázatát a kontinentális jogról vették; s mindketten nagyban-egészében meg is fogalmazták azt, amire őket saját korlátaik – megközelítésbeli önazonosságuk általi meghatározások – képesítették.¹⁶ Peschka esetében ezt az jelentette, hogy egyfelől filozófiailag is úgyszintén művelt s a civiljogi gondolkodásban egyébként is elmélyült jogásként kellően érzékelt egy az elméleti vizsgálódásban körüljárható/körüljárando problémák körét és természetét, másfelől ezek közül azt/azokat tudta válaszra érdemesíteni, ami(k)re már jelzett filozófiai kiindulást képező háttére, annak fogalmisága és érzékenysége kapcsolódást, bátorító háttérrel, vagyis relevancia-lehetőséget biztosított. Ebből adódik az az állandó feszülés, amelynek jegyében a peschikai teoretikus válasz az azt generáló háttér-*philosophicum* – ismétlem: marxi ontológia, lenini visszatükrözésemélet, s a lukácsi esztétika realizmus-problematikája – nélkül többnyire nem értékelhető, és az azóta eltelt idők tanúsága szerint nem is igen továbbgondolható. Amiből törvényszerűen adódnak termékenyítő, továbbbélhető képességének erőteljes korlátai is.¹⁷

¹⁴ Szabó Imre kétségkívül szovjet-világbeli múltunk kimagasló tudományművelője volt; a szocialista jogot igazoló szándéka s ennek alárendelő jogpolitikai intenciója viszont nyilván eliminálhatatlan nyomot hagyott tudományos életművének a minőségén. Bővebb elemzésben vö. az »A szocializmus marxizmusának jogelmélete Magyarországon« címmel általam szervezett OTKA-konferencia két előadásaként — Jogelméleti Szemle, 2003/4. szám — Szabó Miklós: Defensor dogmatis. Szabó Imre jogontologizáló kísérlete. <http://jesz.ajk.elte.hu/szabo16.html> és Szilágyi Péter: Szabó Imre szocialista normativizmusa. Adalékok a szocialista normativizmus ideológiai kritikájához. <http://jesz.ajk.elte.hu/szilagyi16.html>.

¹⁵ Ennek tudományos státusára, egyebek közt, lásd Varga Csaba: A jogtudomány természete. (Komplexitás, modellértékűség: eszmények, korlátok.) In *Acta Universitatis Sapientiae: Legal Studies [Kolozsvár]*, 2016/2. szám, 309–325.

¹⁶ Vö. egyfelől Varga Csaba: Kelsen Tiszta jogtana – tegnap, ma és holnap. In *Jogtudományi Közöny*, 1989/1. szám, 22–25. o. és másfelől Varga, Csaba: Vilmos Peschka. (1929–2006.) *Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie*, Vol. 93, No. 2, 2007, pp. 253–255. A magyar jogfilozófiai elmélettörténet XX. századi összképéhez vö. Varga, Csaba: 20th-century Legal Philosophy in Hungary. In Pattaro, Enrico – Roversi, Corrado (ed.): *Legal Philosophy in the Twentieth Century. The Civil Law World. Tome 1: Language Areas. A Treatise of Legal Philosophy and General Jurisprudence* 12; Springer, Dordrecht, 2016, 19. fejezet, 635–651. o.

¹⁷ Mint már említettett, Peschka Vilmos életműve esetében voltaképpen két szerzői művel, mert két nagyban eltérő szakasszal kell számolnunk. Az első a *grande théorie* tényleg grandiózus építkezésének időszaka, monografikus momentumokkal, szigorú belső zártsággal, majd a második az alkalmi kommentékké történő szétaprózódásé, immár több esetlegességgel s kevésbé rövidre zárt koherencia-biztosítással. Merthogy nyomtatott könyvoldalnyi terjedelemben számolva első 19 évében 1240, a két akadémiai (levelező ill. rendes) tagsága közti 6 évben 969, az ezt követő (s immár akadémikussá letten főmunkatársként és jogelméleti

Kelsen nélkül jogszemlélet a kontinentális jogban ma már nemigen gondolható,¹⁸ s nyilván a megalapozó alapkutatói tisztázás szándéka vezette Peschka kutatásait is. Egy ilyen külső, eleve kiválasztott filozófiai nézőpontnak alávetett leírás/kifejtés persze – s ez nyomatékosan hangsúlyozandó! – nyilvánvalóan az elméleti jogtudomány része, amely

tudományos osztályvezetőként, illetőleg kutatóprofesszorként eltöltött) 17 évben (ráadásul ennek első évtizedével gyakorlatilag úgyszólván végleg lezárulóan) mindösszesen 350 lapnyit publikált — s ezekhez járult még mindössze két utolsó, immár rövide fogott tanulmány: Peschka Vilmos: A derogáló jogszabály. In: Állam- és Jogtudomány, 1992/1–4. szám, 3–18. o. és Peschka Vilmos: Jog és esztétikum. In: Állam- és Jogtudomány, 1994/1–2. szám, 3–10. o.

Merthogy 47 évesen lett az MTA levelező, s 53 évesen rendes tagja; és noha 77 évet élt és ebből eleve eltervezett szándékának megfelelően 70 éves koráig maradt akadémiai kutató, 63 éves korától azonban gyakorlatilag már egyáltalán nem publikált. A nagyvilág szakmai eseményein sem vett már részt, érdeklődése műben már nem csapódott le; noha a tudományos szellem visszavonulására közérthető s a külvilágtól tényleg érthető oka nem volt. Így mindezt nemzetközi külvilága sem igen értette; s emlékszem - kínos is volt az, amikor évről évre folyvást magyarázgatnom s netalán ugyanazoknak az egyébként az intézetben külföldi látogatóként időzőknek a külső világ számára bezáruló főnökönként úgymond kimentegtetnem kellett, hiszen aligha lehetett az ilyesmi őszinte és főként másokat meggyőző —, hogy nemzetközi berkekben miképpen szűnt meg fokról fokra még az érdeklődés is iránta, hiszen ő lett érdeklődés nélkülivé önmaga korábbi tudományos énje iránt. Emlékemben él ilyesmi főképp korábbi - általam utóbb örökölt - barátaival, így a müncheni Arthur Kaufmann (1923–2001), a müncheni Werner Krawietz (1933–), a helsinki Aulis Aarnio (1937–), a milánói Mario G. Losano (1939–) vagy a turkui Hannu Tapani Klami (1945–2002) professzorokkal folytatott s a változatlanul főnök Peschka Vilmos szempontjából fájdalmas diskurzusok kapcsán, hiszen az olyasféle kérdés, hogy „mi van vele?” s „él-e még?”, ezután másodjára már többnyire meg sem ismétlődött.

Ennek felel meg annak ma nyomon követhető tényszerűsége, hogy érdemben egyáltalán nem szerepel neve a <http://home.heinonline.org/titles/Law-Journal-Library> feldolgozta több tízmillió oldalnyi hatalmas, főként angol–amerikai folyóiratomban csakúgy, mint akár a JSTOR, akár az EBSCO adattárában sem, amiként üres találatot adnak az olyan világhálós keresések is, mint „»Vilmos Peschka« Rechtsphilosophie” vagy egyszerűen „Вилмош Пешка”. A <https://www.google.hu/search> mindössze féltucatnyi (egyik felében kelet-német) hivatkozást mutat 1990 előttről, és egyetlen 1990 után. Az átnézett adatforrások közül utóéletéről csupán a hazai orgánumokat számba vevő <http://jog.tk.mta.hu/jogtudomanyi-kereso> tanúskodik; inkább a múlt számbavételekor meghatározó szereplő kapcsán, semmint aktuális ösztönzés gyanánt hivatkozva rá mintegy 70 tudományos feldolgozásban.

Meghökkenítő ez, s valamelyest nehezen érthető is, hiszen kifejezetten a korabeli nemzetközi nagyságok is írtak megjelent dolgairól recenziót. Ezek olykor elutasították a recenzens szemében absztraktumba menekülő úgymond érthetlenséget, a fogalmi építkezés nagyvonalú mélységét és igényességét azonban mind elismerték és komolyan is vették. S nemcsak az *Acta Juridica Academiae Scientiarum Hungaricae* folyóiratának volt szerzői sztárja, de az Akadémiai Kiadóé is. Nemzetközileg eladható értéknek gondolták itthon, teljes joggal, miközben árucikként valóban a legjobb elérhető befektetésnek tűnt. Akkori idők rekordját az akkori hazai jogelméleti termésből nemzetközi nagykönyvtárakba kerülő eladott művekből - vö. <https://www.worldcat.org/> - éppen a Peschka Vilmos szerzőségének köszönhető Grundprobleme der bürgerlichen Rechtsphilosophie. (1974.) érte el 191 megrendelt példánnyal, miközben — hogy korabeli úgymond versenytársakkal szembesítsünk összehasonlítás kedvéért — a nyerőnek gondolt hiánycímmel élő és a szovjetektől uralt térségben tényleg korszakjelző Socialist Concept of Human Rights. (1966.) 162 példányt forgalmazott, a marxista jogelmélet megújításában reménykedő Szabó, Imre: Les fondements de la théorie du droit. (1973.) 115 példányt; míg — és e teljes számsor valóban megdöbbentően siralmasnak tetszik — a szovjet-térségben új utat jelentő Kulcsár, Kálmán: Rechtssoziologische Abhandlungen. (1980.) 42 példányt, és ismét Szabó Imrétől az általa nemzetközi sikerre predesztináltként álmódott Karl Marx und das Recht. (Berlin, 1981.) csak 28 példányt; e szerény sorba illően folytatva azzal, hogy — szerzőnk további könyveiből — Peschka, Vilmos: Die Theorie der Rechtsnormen. (1982.) 80 példányt, szintén Peschka, Vilmos: Die Eigenart des Rechts. (1989.) pedig 29 példányt forgalmazott. Pedig még ma is találkozom olyan olasz, francia, spanyol vagy angol–amerikai kollégával, aki pályakezdő fiatalelként élvezettel rágta át magát Peschka Vilmos német nyelvű könyvein; emlékezésük szerint nem a tárgy vagy a szerzői következtetés vonzotta őket, hanem a szellemi izgalom: annak az állhatatosságnak látása, ahogyan Peschka a témáját komolyan vette és - a szovjet-marxizmusok unalmas banalitásától eltérő, számukra - öntörvényű filozófiát bontott ki belőle.

¹⁸ Lásd Varga Csaba: Hans Kelsen, a kontinentális jogi gondolkodás formaadója. Világosság, 2005/10. szám [különszám: Kelsen jogfilozófiájáról, I.], 29–38. o., valamint In: Cs. Kiss Lajos (szerk.): Hans Kelsen jogtudománya. Tanulmányok Hans Kelsenről. Bibliotheca iuridica: Acta congressum 16; Gondolat – MTA Jogtudományi Intézet – ELTE Állam- és Jogtudományi Kar, Budapest, 2007, 791–804. o.

jogtudomány nyilvánvalóan számos irányban ágazhat el. Nem véletlen hát, de éppen az 1960-as évek közepére Magyarországon kifejlődött – Szabó Imre akadémikus által kifejlesztett és sajátjaként mindvégig állhatatosan őrzött – *akadémiai* jogtudomány-művelésnek egyértelműen a dicsérete, ha ezekben a politikailag egyébként éppen nem problémátlan – ma képzelhetetlen veszélyek tömegétől övezett¹⁹ – időkben a jogtudományi intézeti Peschka Vilmos csakúgy, mint bármely ugyanezen intézetbeli teoretikus jogművelő társa, kutatási irányával magánosan bár, de állhatott és tevékenykedhetett; ráadásul teljes hivatalos (hiszen akadémiai) fedezettségben, a szocialista magyar jogtudomány egyik legvállalhatóbb részeként.²⁰

Engem például a jogok és jogfelfogások változatossága, azaz maga a jog, tehát a jogi jelenség maga mindig jobban érdekelt, mint bármiféle koherens fogalmiság, amit erre vagy arra a szeletére utólag ráépíthetünk. Mert e jog is és ennek eltérő korokban és kultúrákban megnyilatkozó változatossága is – *van*. Maga az emberiség rend-szüksége, *ordo*-eszménye testesül meg minden egyes ilyen kultúrában; nem csekély részben *autochton* módon, tehát nem valaminő központi gondolat kisugárzásaként, hanem különféle adott helyi – *hic et nunc* alakuló – gyakorlatok s tapasztalatok valamely konkrét társadalmat vezérlő vonatkozásaként és lecsapódásaként. Ezzel szemben, amikor megkísérlem a jog fogalmiságának kibontását, ez óhatatlanul mindenkor pusztán viszonylagos értékű gondolati játék marad. Mint ilyen, persze a megértés kulcsául kínálkozhat ugyan, de ez nem változtat azon az alapvető helyzeten, hogy mindenkor önnön előfeltevéseibe bezárt lesz, valamiféle én-projekcionáláson nyugodva.²¹

Számomra tehát noha kiindulásom nem csekély részben Peschka Vilmossal, Kulcsár Kálmánnal és Péteri Zoltánnal hasonló szakmai s részben szellemi talapzatról történt, de ezt mindenkor az összetett emberi (mélyen társadalmi s így történelmileg folyvást alakulóként kezelendő) gyakorlat részeként igyekeztem kezelni, alapjában véve a jog *epifenomenális*. Más jelenségeket kísér hát, azok függvényeként, s így az is magától értetődő, hogy koronként és kultúránként változó – s csak részben összemérhető jegyeket – mutat fel. Ezért állítható tehát, hogy esetlegességek, véletlenszerűségek tömegében alakulva bármely formájában felmutatja az autochtonitás jegyeit is. Fejlődése így-úgy is, mint gondolkodási mintáé, és úgy is, mint eszköztaré vagy technikai/technológiai készleté nagymértékben függetlenedhet történetesen az elemzés körébe vont más valóságoktól, így akár a gazdaságtól is. Már pedig ez nemcsak intézményesítési módokra s változatokra áll, de mint már láttuk a mögöttük munkáló *ordo*-eszményben megtestesült racionalitásokra úgyszintén, amik maguk is eltérő gondolkodásmódokban, feladatmegoldó társadalmi tapasztalatokban, hagyományokban gyökereznek, s így már alapmeghatározottságaikban különbözhetnek egymástól.²² Egy-egy társadalom általános kultúrájában ezek történelmi akkumulációjából adódik az adott társadalom jogi kultúrája, amelyre a napi tapasztalatok, gyakorlatok s eljárások változatossága

¹⁹Amit Szabó Imre nem egyszer kifejezetten is tudatosított. Amikor például 1968, a szocializmusnak is világlátása táján, még Szemere utca 10. szám alatti jogász házi helyünkön szarkasztikusan a plénum előtt megjegyezte: „Mert, elvtársak, tudnunk kell, hogy egyik oldalunkon a Markó, a másikon a Duna”, vagyis a börtön vagy önmegsemmisítésbe menekvés.

²⁰Éppen nem szarkazmust nélkülöző megjegyzés, hogy a hazai proletárdiktatúra viszonyai között mégis megteremteni sikerült ilyen teoretikusan sokszínű, valódi *polifóniával* szemben, ugyanezen időben, a szabadságjogok Angliájában egy kizárólag *Herbert Hart* cserépkályhájától kiinduló táncrendnek a lassan kiüresedő *uniszónója* uralkodott — önkéntesen, korlátozatlan akadémiai szabadságuk megélésének nagyobb dicsőségére; vö. Varga 2003.

²¹ Legutóbbi kifejtésében a Nemzetközi Összehasonlító Jogi Akadémia XX. világkongresszusára felkért beszámolóban [*general report*] tárgyalta ld. Varga, Csaba:» Comparative Law and Multicultural Legal Classes: Challenge or Opportunity?« [The General Reporter's Questionnaire to the General Topic 1 of the XXth World Congress of the International Academy of Comparative Law at Fukuoka in 2018] (January 17, 2017).] 1–4. o. — mint előzetes — <http://gc.iuscomparatum.info/gc/project/comparative-law-and-multicultural-legal-classes-challenge-or-opportunity-english/>.

²² Vö. pl. Varga Csaba: Jogi hagyományok? Jogcsaládok és jogi kultúrák nyomában. In: Varga 2004: 47–66. o.

majd ráépül, tovább formálva azt. Számomra tehát a jog egy történelmileg folyvást alakuló valóság lételeméleti felfejtésének tárgya volt, míg Peschka Vilmos szakmai világképében ugyanez a valóság egyfajta ismeretelméleti rekonstrukcióként kínálkozott.

A Magyar Tudományos Akadémia Szabó Imre akadémikustól létrehozott Állam- és Jogtudományi Intézetének tudomány-étoszát dicséri, hogy az általa személyesen, tényleg odaadó és feltétlenül elismerendő gonddal vezetett Jogelméleti Osztály körében nem egyszerűen tudomásul vette, de kifejezetten pártolta és bátorította – persze egy általa azonosítottan meghatározott tudománypolitikai égisz alatt – teljességgel eltérő megközelítések, kutatási irányok, majd hogyanem önálló iskolák létrejöttét. Maga Szabó apologetikusan, jogpolitikát megszabó igénnyel művelt szocialista jogelméletet, melynek elvi alapjait illetően egyre inkább a hiposztazált „fiatal Marx” gondolati rekonstrukciójára igyekezett támaszkodni. Amennyiben viszont nyílt tagadással nem találkozott s vélhette, hogy a nevével is fémjelzett jogpolitika megalapozását vagy szükséges kiegészítését segítheti vagy éppen korrektívumul szolgálhat, immár védte is ezeket az 1960-as évek közepére kifejeződő, formát öltő és terebélyesedő teoretikus változatokat. Ennek fényében nyert elismerést s általa is bátorítást Kulcsár Kálmánnak főként nyugat-európai és anglo-amerikai, közel évszázados teljesítményeket és kortársakat egyaránt újragondoló jogszociológiája²³ és Peschka Vilmosnak elsődlegesen a marxizmus forrásául és előzményeiül szolgáló filozófiai teljesítmények kreatív alkalmazásával következetesen építkező jogfilozófiája, valamint – szerves egységben az előbbiekkal – Péteri Zoltán tanulmányi kísérlete, hogy ismét értékalapú (axiologikus) látásmódot honosítson meg a történetesen szocialista jogtudományban. És mert Szabó Imre tudományos világképében a *historicumnak* a *comparatisticum* útján történő boncolgatása, az abból kifejtés igénye mindig és egyre elkötelezettebben jelen volt, nos, személyes utamban mihelyt nem erőltettem eredendő, még a pécsi tanszéki demonstrátorság buzgalmából és a gazdag tanszéki könyvtár olvasmányhabzsolásából eredő vágyamat egy a jog/nyelv/logika összefüggéseiben történő ám Szabó Imre szerint már bizonyára a marxizmus kialakult gondolkodási rendszerébe nem illő, ezért veszélyekkel járó vizsgálódásra, úgyszólván felszabadult örömmel fogadta választásomat egy közel évtizedes összehasonlító-történeti kodifikációs kutatásra, mint ahogy az intézetvezetését jobbra záró időkben nem támadt már nehézsége Sajó András alakuló irányával/irányjaival szemben sem.

Adott filozófiai rekonstrukcióból abban munkálóként feltárható racionalitás? Vagy a történelmileg létrejött valóságok sokszínűségében minden egyes *ordo*-eszményre külön-külön jellemző, azok technikailag kibontható lehetőségeit optimalizáló racionalitások sora? Azaz: egy gondolati absztraktum hipotétikus racionalitás-univerzalizmusa? Vagy eltérő gondolkodásmódok jellegükben eltérő többféle racionalitása? Nos, mindkettő, mint választható irány, egyaránt gondolati rekonstrukció; mindkettő elvont fogalomvilág, mindkettő egy tudományos alapkutató lehetséges rekonstrukciója. Mindkettő megállja hát a helyét, viszonyítási mezőket s irányokat kínálva bármiféle kutatáshoz, fogalmiasításhoz, mint ahogyan a Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézete akkori sokirányú teljesítményében ez valamiféle akár egyszersmind összehangoltságot sejtető tudományos harmóniában valóban meg is testesült.²⁴

²³ Nem meghatározó, de lélektanilag azonos irányba mutató motívumként érdemes emlékeznünk arra, hogy Szabó Imre fiatalkori ön-vágyképében a *philosophicum* és a *sociologicum* egyaránt jelen volt; lásd pl. jubileumi tisztelegsként a [Nagy Lajos (szerk.):] Szabó Imre irodalmi munkássága. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1972. bibliográfiájában foglalt ifjúkori tételeket, ill. Varga Csaba: Egy jogtudós útkeresése. Kulcsár Kálmán emlékezése Egerről, katonai ügyész pályakezdéséről, az akadémiai jogtudomány-művelésben révbe érkezéséről. In Jogelméleti Szemle, 2013/3. szám, 167–204. o. http://jesz.ajk.elte.hu/2013_3.pdf.

²⁴ Vö. Varga Csaba: A jog talánya. Hat évtized vitái. In: Állam- és Jogtudomány, 2010/1. szám, 121–136. o. és bővítve in Scientia Iuris: Magyar–Román Jogtudományi Közlemény [Kolozsvár], 2011/3–4. szám, 5–24. o.